

Nederlandse Ethnologie

Onderzoeksprogramma

2002-2005

Inhoud

1. Inleiding	2
2. Feest en Ritueel	7
3. Materiële Cultuur	10
4. Orale Cultuur	13
5. Religieuze Cultuur	17
6. Visuele Cultuur	20
7. Bijlage: Etnologische Databanken	21

- Meertens Instituut - Peter Jan Margry - 25 september 2002 / 24 februari 2003

1. Inleiding

Het lopende onderzoek binnen de onderzoeksgroep Nederlandse Etnologie van het Meertens Instituut heeft in de jaren 2001-2002 wijzigingen ondergaan door de beëindiging van bestaande onderzoeken en het beginnen van nieuwe projecten. Ook de inbreng van nieuwe medewerkers had consequenties voor het onderzoeksprogramma. Alles bij elkaar meer dan voldoende reden om het onderzoek voor de periode 2002-2005, zoals dat eerder beknopt is beschreven in het algemene onderzoeksprogramma *Het oog op de toekomst*¹, voor de huidige vier onderzoekszwaartepunten (Feest en Ritueel, Materiële Cultuur, Orale Cultuur, Religieuze Cultuur) opnieuw en uitgebreider te beschrijven. De keuze voor deze vier zwaartepunten is vastgelegd in *Het oog op de toekomst* en werd ingegeven vanuit de persoonlijke onderzoekspecialisaties die binnen de onderzoeksgroep Nederlandse Etnologie zijn ontstaan. Daarnaast wordt, vooruitlopend op het volgende onderzoeksprogramma, gewerkt aan de voorbereiding van een nieuw aandachtsgebied Visuele Cultuur. Alvorens de projecten binnen de vier zwaartepunten te beschrijven, is het nuttig het bredere werkterrein van de Nederlandse Etnologie nader te omlijnen.

Definitie

De Nederlands Etnologie bestudeert en verklaart mede vanuit een ontwikkelingsperspectief contemporaine cultuurverschijnselen en -patronen die vorm geven aan het dagelijks leven van de inwoners en hun sociale verbanden van Nederland. De etnologie, met andere woorden, onderzoekt dergelijke verschijnselen en patronen in hun historische, sociaal-culturele en ruimtelijke dimensies en interpreteert ze als processen van vorm- en betekenisgeving, toe-eigening en de constructie van (sociale) identiteit en habitus.²

Doel

Het doel van het etnologisch onderzoek op het Meertens Instituut is de verwerving van inzicht in de maatschappelijke betekenis van cultuurverschijnselen in de Nederlandse samenleving. Daartoe wordt de verscheidenheid van het dagelijks leven in kaart gebracht en opkomende, resistente ('tradities') en verdwijnende cultuurelementen en hun samenhang onderzocht. De Nederlandse Etnologie heeft bij dit onderzoek oog voor ogenschijnlijk triviale of onopvallende processen van betekenisgeving die in hun brede verschijningsvorm belangrijke effecten voor de

---

¹ *Het oog op de toekomst. Onderzoeksplan 2000-2005* (Amsterdam: Meertens Instituut, 1999)

² Voor de verklaring van individuele 'etnologische' begrippen wordt verwezen naar Ton Dekker, Herman Roodenburg & Gerard Rooijackers (ed.), *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse Etnologie* (Nijmegen: Sun, 2000) p. 7-12 en 66-109 en de aldaar genoemde literatuur. Verder kan worden gewezen op het ingenieuze model dat is ontwikkeld met betrekking tot de 'productie' van dagelijkse cultuur in de (Vlaamse) samenleving: Eric Corijn, 'Een model voor cultuurproductie van het alledaagse', in: Ivo Adriaenssens (red.), *Alledaags is niet gewoon. Reflecties over volkscultuur en samenleven* (Brussel: Koning Boudewijnstichting, 2002) p. 171-192.

samenleving met zich mee kunnen brengen, maar daarmee ook een beter inzicht in die samenleving kunnen realiseren. De etnologie wil cultuurverschijnselen in de Nederlandse samenleving via diachroon en synchroon onderzoek benoemen en beschrijven en vervolgens in hun samenhang begrijpen en verklaren, en met de resultaten daarvan - de etnologische cultuuranalyse - in algemene zin een bijdrage leveren aan het inzicht in sociale communicatiesystemen en culturele ontwikkelingsprocessen.

Onderzoeksthema's

Vanuit dit perspectief worden de onderzoeksthema's en -onderwerpen gekozen. De veranderingen en vernieuwingen die in de afgelopen jaren binnen de afdeling Nederlandse Ethnologie van het Meertens Instituut plaatsvonden, hebben geleid tot een verschuiving naar een meer op het heden gericht onderzoeksperspectief. De voortdurend verschuivende paradigma's van sociale groepen in de samenleving geven contemporair onderzoek naar identiteit, habitus en de daarmee verbonden cultuurelementen een concrete maatschappelijke relevantie. Daarmee tracht de etnologie een wetenschappelijk gefundeerd inzicht in de moderne samenleving te verschaffen en een bijdrage te leveren aan maatschappelijke debatten in de samenleving. Relevante thema's vormen de mondialisering en de eenwording van Europa met in reactie daarop regionalisme en lokalisme, maar ook vraagstukken rond identiteit, etniciteit, migratie transnationalisme en multiculturaliteit. Verder kan bijvoorbeeld ook gewezen worden op postmoderne verschuivingen op het terrein van zingeving en religie, zoals nieuwe religieuze bewegingen ('NRM's') en de grote (para-) religieuze paraplu van de New Age. Daarnaast is het nodig te blijven reflecteren op de cultuurpolitieke en ideologische dimensies – inclusief die van het wetenschappelijk onderzoek zelf - van de hedendaagse omgang met zaken die tegenwoordig onder de noemer van 'erfgoed' worden geplaatst, inclusief de daarmee samenhangende aspecten als etniciteit, folklorisering, musealisering, toerisme, massamedia, commercialisering.

Dergelijke thema's komen nadrukkelijk terug in de hierna beschreven missies en onderzoeksprojecten van de vier vigerende onderzoekszwaartepunten.³ De projecten dragen op zich ook bij aan de beantwoording van de algemene onderzoeksvragen binnen de etnologie, maar vormen geen afspiegeling van het gehele etnologische onderzoeksveld. De onderzoekers richten zich nu onder meer op de differentiatie in feestviering binnen de diverse culturele circuits van de samenleving, de culturele contexten en variaties rond verhaal en lied, identiteitsvorming binnen etnische en andere groepen door een specifieke omgang met hun materiële cultuur, het ontstaan van nieuwe of het toe-eigenen van oudere vormen van religiositeit en zingeving in relatie tot processen van ontkerkelijking, detraditionalisering en individualisering.

---

³ De in het jaar 2002 aflopende projecten zijn in dit nieuwe overzicht niet meer opgenomen; voor die projecten wordt verwezen naar het algemene onderzoeksprogramma en de jaarverslagen. Twee projecten (Eetcultuur Maas-

Bij hun onderzoek maken Meertens etnologen vanuit hun wetenschappelijke achtergrond gebruik van verschillende methodes om tot hun resultaten te komen: veldwerk en participerende observatie, literatuur- en archiefonderzoek, vragenlijsten en enquêtes, interviews en oral history, internet-research.

Voor het wetenschappelijk onderzoek is de ondersteunende afdeling documentatie van het Meertens Instituut van grote betekenis. Daar wordt voor het etnologisch onderzoek in het algemeen en met betrekking tot specifieke onderzoeksprojecten documentatie- en archiefmateriaal geacquireerd, verwerkt, beheerd en ter beschikking gesteld. De centrale databanken maken van de documentatie ook een essentieel onderdeel uit (--> bijlage).

Reflectie, vernieuwing, samenwerking

Door de discussies die internationaal gevoerd worden over de positie van de etnologie bestaat er sinds enige tijd binnen het Meertens Instituut ook extra aandacht voor de reflexieve etnologie en de rol van *Public Folklore* in de samenleving en worden onder meer de cultuurpolitieke dimensies van het vak zichtbaarder gemaakt. Tegen het licht van het huidige debat dat in Nederland over het bovengenoemde containerbegrip ‘erfgoed’ met al zijn maatschappelijke betekenissen wordt gevoerd, is het belang van die reflectie alleen maar toegenomen. De verschijning van het ‘eigen’ handboek *Volkscultuur; een inleiding in de Nederlandse etnologie*⁴, de nieuwe leerstoel Etnologie en de uitvoering van enkele historiografische projecten kunnen en moeten aan die discussies en aan de heroriëntatie van de discipline in het algemeen een stimulerende bijdrage leveren. Het zijn ontwikkelingen die een voorwaarde vormen voor verdere vernieuwingen binnen het etnologisch vakgebied. De komende jaren zal de ontwikkeling van de etnologie dan ook gebaat zijn bij een goede aansluiting bij en wisselwerking met het internationaal toonaangevende onderzoek op het terrein van de cultuurwetenschappen - in het bijzonder de culturele antropologie en cultural studies - en het sociaal-wetenschappelijk onderzoek.⁵ Vernieuwende theoretische concepten en comparatieve benaderingswijzen zullen in het onderzoek moeten worden betrokken. Verdere samenwerking met universiteiten en andere wetenschappelijke onderzoeksinstituten zoals de Akademie-instituten zal in dat verband stimulerend werken. De Nederlandse Etnologie concentreert zich in de eerste plaats op Nederland en maakt daarbij gebruik van comparatieve benaderingswijzen. Daartoe zullen voor het internationaal vergelijkend onderzoek ook thematische workshops

---

Rijngebied en Regionale cultuur en identiteit) die in uitvoering waren, worden vanwege het vertrek van de betreffende onderzoeker (dr. C. Wijers) van het Meertens Instituut vooralsnog niet voortgezet.

⁴ Ton Dekker, Herman Roodenburg & Gerard Rooijakkers (red.), *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse Etnologie* (Nijmegen: Sun, 2000).

⁵ De uitgangspunten die bijvoorbeeld NWO bij de beoordeling van haar nieuwe programma's hanteert, geven ook de tendens naar bredere interdisciplinariteit weer; zie bijvoorbeeld het programma *The Future of the Religious Past* (Den Haag: NWO, juli 2002). Dat het Meertens Instituut zich in dat verband al positief onderscheidt, moge blijken uit de vermelding van het instituut als expertisecentrum op het terrein van religieuze, rituele en materiële cultuur.

worden georganiseerd en publicaties worden uitgebracht. Met betrekking tot Europa en de Europese etnologie is het bij het Meertens Instituut ondergebrachte secretariaat van de SIEF (Société International d'Ethnologie et de Folklore) niet alleen van praktische of symbolische betekenis, maar biedt het tevens een nabij podium voor internationale samenwerking.

Tegen de achtergrond van de hierboven genoemde discussies over de positie en de rol van de etnologie zal gedurende deze onderzoeksperiode en in het verlengde van het 'handboek' *Volkscultuur* verder over het vak worden gereflecteerd teneinde te komen tot een nieuwe presentatie van modern etnologisch onderzoek. Het streven is om aan het einde van de looptijd van dit onderzoeksplan een Engelstalig 'handboek' van de (Nederlandse) etnologie gereed te hebben met daarin een presentatie van het lopende onderzoek en de resultaten daarvan ('in progress'), zo mogelijk in combinatie met onderzoeksresultaten van Nederlandse etnologen van buiten het instituut. Het zal gaan om een presentatie van het *state-of-the-art* wetenschappelijk etnologisch onderzoek in Nederland, geplaatst in internationaal perspectief.

Niet alleen zal de onderzoeksgroep met dit project een gezamenlijk product leveren, ook zullen de medewerkers op individuele basis een bijdrage leveren ten behoeve van het gerevitaliseerde feestenproject en –lexicon (--> §2.3). Verder bestaan er mogelijkheden om tot samenwerking met de onderzoeksgroep Variatielinguïstiek te komen. De talige onderdelen van (cultuur-) verschijnselen beïnvloeden namelijk ook de cultuur van het dagelijks leven. Zo kan bijvoorbeeld het onderzoek naar verschijnselen van taalideologie en taalpolitiek relevant zijn voor onderzoek naar de constructie van sociale, lokale en regionale identiteiten.

Binnen het Meertens Instituut wordt door de medewerkers op allerlei manieren samengewerkt, zo blijkt uit de projectomschrijvingen hierna. Wanneer dit geschiedt op ad-hoc, persoonlijke of adviserende basis met betrekking tot de individuele onderzoeksprojecten dan worden de partners hieronder bij de projectomschrijving zelf genoemd. Vormen van institutionele samenwerking die tot geheel nieuwe projecten en aanstellingen leiden zijn apart genoemd onder § 6 ('Externe samenwerking').

Onderwijs en kennisparticipatie

Niet alleen het wetenschappelijk onderzoek zelf wordt in deze programmaperiode nieuw gepositioneerd, het onderwijs in de Etnologie maakt eveneens een nieuw begin. Sinds enkele jaren wordt de educatieve overdracht van de onderzoeksresultaten, met name richting studenten in het wetenschappelijk onderwijs, gestimuleerd. Enerzijds geschiedt dit door publicaties als het handboek *Volkscultuur*, anderzijds kan gewezen worden op het belang van de drie bijzondere leerstoelen, waarop respectievelijk in 2000, 2001, 2002 een drietal medewerkers zijn benoemd.

Het betreft hoogleraarschappen in de Etnologie, in de Nederlandse Liedcultuur en in de Historische Antropologie.

Tenslotte gaat de aandacht ook uit naar een bredere overdracht van onderzoeksresultaten richting samenleving, waarbij gedacht kan worden aan boekuitgaven gericht op een algemener publiek, plaatsing van (vereenvoudigde) onderzoeksresultaten op de Meertenswebsite en aan publicatie van (opiniërende) artikelen in nationale kranten, al dan niet als bijdrage aan lopende maatschappelijke debatten.

2. Feest en Ritueel

Missie

Het onderzoek en de documentatie met betrekking tot het aandachtsgebied 'Feest en Ritueel' wil inzicht verschaffen in de symbolische en communicatieve aspecten van min of meer geformaliseerde culturele handelingspatronen, variërend van vieringen tot dagelijkse omgangsvormen, teneinde, al naar gelang tijd, ruimte en sociale groep, de hieraan verbonden processen van vorm- en betekenisgeving te analyseren.

Toelichting: In het onderzoek voor de komende jaren staan daarbij vooral kalenderfeesten centraal vanuit zowel een contemporain als historisch perspectief. Deze jaarfeesten hebben als kenmerk dat ze op vaste data in het publieke domein gevierd worden. Het betreft een dynamisch veld met sterke noties van identiteit en traditie, waarbij processen als commercialisering en musealisering sterk op de voorgrond treden. Ook de rol van media en beeldcultuur is hierbij dominant aanwezig. In een afzonderlijk project worden de functies en betekenissen van dier-iconen, bij wijze van rituele rekwisieten, centraal gesteld. Om tegemoet te komen aan de grote maatschappelijke vraag naar verantwoorde informatie met betrekking tot dit onderzoeksterrein wordt tevens gewerkt aan de samenstelling van een lexicon en een digitale 'feestenbank'. Door het onderzoek te centreren rond het thema van jaarfeesten ontstaat een samenhangend en consistent programma waarin sleutelkwesities van de hedendaagse etnologie met een grote relevantie en reikwijdte worden onderzocht in hun context.

Staf

Binnen dit aandachtsgebied zijn werkzaam: onderzoeksmedewerker drs. Eveline Doelman (1.0 fte), oio drs. Marjolein Efting Dijkstra (0.6 fte), onderzoeker dr. John Helsloot (0.8 fte), senior-onderzoeker prof.dr. Gerard Rooijackers (0.4 fte) en onderzoeker dr. Irene Stengs (0.9 fte).

Projecten

1.

Het dier als ritueel rekwisiet. Onderzoek naar de functie en de betekenis van dieren als spelobject in lokale Nederlandse feesten.

- Looptijd: 2001-2005.

- Uitvoerder: Marjolein Efting Dijkstra.

- Promotor: prof.dr. Gerard Rooijackers.

- Inhoud: de onderzoeker bestudeert de vervanging van objecten door afbeeldingen en abstracte symbolen. Als model zijn Nederlandse feesten gekozen waarin dieren worden gebruikt als rekwisiet. Deze feesten staan tegenwoordig onder druk. Om aan deze druk het hoofd te bieden worden de echte dieren dikwijls vervangen door representaties. Het onderzoek richt zich op deze substitutieprocessen, waarbij de vraag naar de relatie tussen de vorm en de functie van het substituuut een centrale plaats inneemt. Een studie van de Nederlandse vogelverschrikker dient als aanvulling om in kaart te brengen hoe substituten een vorm- en functieverandering kunnen ondergaan. Het gaat hierbij om een ontwikkeling van gebruiksobject naar siervoorwerp. Het onderzoek beweegt zich op het raakvlak van de aandachtsgebieden Feest en Ritueel en Materiële Cultuur.

- Resultaat: proefschrift.

2.

Dutch Rituals. Hedendaagse kalenderfeesten in Nederland

- Looptijd: 1999 - 2005.

- Uitvoerder: Gerard Rooijackers.

- Inhoud: In dit onderzoek wordt gezocht naar de diepere dimensies van de hedendaagse volkscultuur door rituelen rond het vieren van de tijd als sleutels te hanteren tot de culturele categorieën van de Nederlandse samenleving. De centrale vraag luidt dan ook: waarom en op welke gedifferentieerde wijzen vieren groepen mensen feest? De viering wordt hierbij beschouwd als een scharniermoment van emotie waarin allerlei waarden op een geritualiseerde wijze tot uitdrukking worden gebracht die de onderzoeker inzicht verschaffen in de culturele circuits van een samenleving. Hierbij zal met name het actuele proces van regionalisering aan bod komen. In hoeverre weerspiegelen regionale en/of lokale identiteiten zich in rituelen en feesten? Hierbij stuiten we ook op thema's zoals regionalisme of lokalisme, toerisme en vrijetijd, ecologie en musealisering. Aangezien het geen historisch project is zal niet zozeer de ontstaansgeschiedenis van de rituelen, maar juist de hedendaagse vorm- en betekenisgeving ervan centraal staan. Geconstateerd kan worden dat het aantal 'traditionele' feesten de laatste jaren sterk toeneemt in Nederland. Er is sprake van een 'feestelijke vernieuwing', een opbloei van collectief profaan ritueel. Daarbij verdient het fenomeen van de 'invention of tradition' extra aandacht. Het lijkt alsof Nederland nog nooit zoveel 'tradities' heeft gehad als tegenwoordig. De rituelen van zowel autochtonen als nieuwe Nederlanders, zowel het Hollandse centrum als de periferie, zowel de stad als het platteland zullen in het onderzoek aan de orde komen. In dit onderzoeksproject wordt gewerkt vanuit een (Europees) etnologisch perspectief, waarbij niet zozeer de feesten op zich object van onderzoek vormen als wel de rol die ze spelen in het gedrag van groepen mensen, in de cultuur van het dagelijks leven. Deze etnologische oriëntatie is in theoretische zin niet los te zien van de culturele antropologie, met name die van westerse samenlevingen. Het onderzoek sluit nauw aan bij de theoretische uitgangspunten van de symbolische antropologie en bij de meer specifieke onderzoekstraditie van de ritual studies. De interdisciplinaire theoretische oriëntatie van dit project komt voorts tot uiting in de aansluiting bij de nieuwe cultuurgeschiedenis c.q. cultural studies, met een sterk historisch-antropologisch karakter, tot uiting komend in sleutelbegrippen als toe-eigening, receptie, representatie, groeps culturen en acculturatie. Tot slot zijn er interessante theoretische raakvlakken met het veld van de vrijetijdswetenschappen en het toerisme-onderzoek.

- Resultaat: Engelstalige monografie, artikelen; bijdragen aan de Feestenproject c.q. -bank; Nederlandstalig publieksboek; tentoonstelling; televisieproductie.

3.

Feestcultuur in Nederland

- Looptijd: 2000/2-2006

- Uitvoerders: dr. Irene Stengs als projectleider en diverse adhoc-medewerkers, waaronder vanuit Feest en Ritueel dr. John Helsloot en drs. Eveline Doelman.

- Inhoud: Samenstelling van een lexicon 'Hedendaagse Feestcultuur in Nederland.'

Uitgangspunt is Nederland als een multiculturele samenleving. In het lexicon zullen kalenderfeesten, levensloopfeesten en gebeurtenis-gerelateerde vieringen worden behandeld. Ieder lemma biedt informatie over hedendaagse vieringswijzen, de historische ontwikkeling van de diverse vormen, functies en betekenissen van het betreffende feest, de geografische verspreiding, regionale variaties en de ontwikkeling van het feest in zijn maatschappelijke context. Daarnaast zal in een apart gedeelte een aantal thematische verkenningen worden opgenomen om in een aantal dwarsdoorsneden door het materiaal bredere verbanden te kunnen leggen. Literatuuronderzoek, veldwerk en bronnenonderzoek liggen aan het lexicon ten grondslag. Als onderdeel van dit project wordt ook gewerkt aan de samenstelling van een databank van feesten op de website van het Meertens Instituut. In deze databank wordt populair-wetenschappelijke informatie aangeboden over feesten in Nederland.

- Resultaat: lexicon, databank, artikelen.

4.

Historische feestcultuur in Nederland. Kalenderfeesten als instrument van ideologie en ideaal

- Looptijd: 2002-2005.

- Uitvoerders: Eveline Doelman en John Helsloot.

- Inhoud: In dit project wordt feestcultuur in Nederland, met name de viering van, vooral nationale, kalenderfeesten expliciet geplaatst in historisch perspectief (vanaf eind 18e eeuw tot

heden). De centrale probleemstelling betreft de vraag of en hoe veranderingen in de profilering van sociaal-culturele identiteiten en in de percepties van bredere maatschappelijke processen zich in feestcultuur weerspiegelen. Deze probleemstelling wordt toegespitst op een aspect van de feestcultuur: het im- of expliciete streven van (belangen)groepen, dat met name sinds de tijd van de Verlichting sterk lijkt toe te nemen, om jaarlijks terugkerende feesten te instrumentaliseren ten bate van bepaalde ideële doelstellingen. Daartoe worden nieuwe feesten bedacht of wordt aan al langer bestaande feesten een andere of aangepaste betekenis gegeven, processen van 'invention of tradition'. Deze problematiek wordt onderzocht aan de hand van een tweetal onderscheiden, maar elkaar aanvullende soorten kalenderfeesten of elementen daarvan, waarin het aspect 'ideologie' aanwezig is: enerzijds de (feest)dagen 'in het teken van' een bepaald idee of ideaal (de dag van de arbeid, moederdag) en anderzijds feesten waarbij figuren uit de pedagogische 'lagere mythologie van de burgerij' (paashaas, Zwarte Piet, kerstman) een rol spelen in de idealen om die feesten te beschaven. Van deze feesten zullen de oorsprong, de verschuivingen en aanpassingen, en het eventuele verdwijnen in kaart gebracht worden, evenals de toe-eigening daarvan, soms met rivaliserende betekenissen door andere groeperingen in de loop der tijd. Ook zal aandacht worden besteed aan de wisselwerking tussen rituele en materiële vormgeving en de invloed daarop van verhaal- en beeldcultuur. Het is zinvol om deze soorten feesten naast elkaar te onderzoeken om inzicht te krijgen in overeenkomsten, verschillen en achtergronden.

- Resultaat: artikelen en bijdragen aan het lexicon van feesten (project 3).

Onderwijs

Bijzonder hoogleraarschap Nederlandse Etnologie, Universiteit van Amsterdam.

- Extraordinarius: prof.dr. Gerard Rooijackers.

- Inhoud: De leerstoel Nederlandse Etnologie richt zich op de bestudering van de cultuur van alledag, meer in het bijzonder op de processen van betekenisgeving van brede maatschappelijke verschijnselen, waarbij ze deze verschijnselen situeert in hun historische ontwikkeling en in hun sociale en ruimtelijke verspreiding. Concreet onderzoekt de Nederlandse Etnologie onder meer thema's als feesten, rituelen, geloofsvoorstellingen, kleding, voeding, wooncultuur, omgangsvormen, vertelcultuur en muzikale cultuur.

3. Materiële Cultuur

Missie

Het onderzoek binnen dit aandachtsgebied richt zich op de vorm- en betekenisgeving bij cultuurverschijnselen en -patronen die gezamenlijk als 'materiële cultuur' worden aangeduid. Het richt zich in het bijzonder op consumptieprocessen in algemene zin en niet alleen op economische consumptieprocessen, op de aanschaf van aangeboden goederen en diensten.

Toelichting: Uitgangspunt is de gedachte dat materiële objecten niet alleen fysiek maar ook sociaal worden geconstrueerd. Dat geldt voor consumptie in engere zin, bijvoorbeeld middels de reclame-industrie, maar meer nog voor de dagelijkse toeëigeningsprocessen, voor de vele manieren waarop we ons omringen met objecten en er letterlijk mee leven. Het gaat hier, bijvoorbeeld, om het vervaardigen, maar evengoed om het aanraken, bekijken, becommentariëren, gebruiken, herstellen, opbergen of weggooien van objecten. Op hun beurt structureren objecten onze omgang met andere mensen, zowel door hun fysieke verschijningsvorm als door de waarden en betekenissen die we eraan hechten. Bij de analyse van deze dagelijkse, meer of minder bewuste omgang met de materiële wereld bieden Bourdieu's 'habitus'-begrip en een term als *bricolage* (De Certeau) een nuttig heuristisch instrument.

Doel van het onderzoek is meer inzicht te krijgen in de precieze rol die onze dagelijkse interactie met voorwerpen vervult in de interactie met anderen. Gekozen is voor twee deelgebieden, die van het kleden en het wonen. De dagelijkse, betekenisvolle omgang met objecten komt hier scherp naar voren, terwijl beide terreinen, althans voor Nederland, nauwelijks op processen van betekenisgeving en toeëigening zijn onderzocht. Onder meer zullen de volgende vragen worden onderzocht: Welk belang en welke specifieke betekenissen worden door de te onderzoeken groepen aan het wonen en kleden gehecht? Spelen lifestyle en mode een centrale rol hierin of spelen bij het kleedgedrag en de inrichting van het huis (inclusief de indeling van de ruimte) andere, wellicht meer pragmatische keuzes? Moeten kleding en inrichting vooral betaalbaar, functioneel of traditioneel blijven? Samenvattend: hoe weerspiegelt zich in de dagelijkse omgang met objecten, bewust of onbewust, een persoonlijke, sociale, etnische of gender-identiteit en hoe structureren de op deze wijze sociaal geconstrueerde objecten de interactie met anderen?

Staf

Binnen dit aandachtsgebied zijn werkzaam: onderzoeker dr. Hester Dibbits (0.8 fte), oio drs. Hilje van der Horst (1.0 fte) en senior-onderzoeker prof. dr. Herman Roodenburg (1.0 fte).

Projecten

1.

Kleedgedrag en lichamelijkeheid in Nederland, 1850 tot heden

- Looptijd: januari 2003-2005.

- Uitvoerder: prof.dr. Herman Roodenburg.

- Inhoud: Kleding bestrijkt een ander, meer complex betekenisveld dan andere materiële voorwerpen, omdat ze op het lichaam gedragen wordt, deel uitmaakt van de fysieke verschijning. Pas de laatste jaren, nadat het technische, sterk beschrijvende kledingonderzoek werd ingewisseld voor onderzoek naar processen van betekenisgeving, zijn ook deze aspecten van lichamelijkeheid, althans in het buitenland, in het onderzoek van etnologen, antropologen en cultuur- en kunsthistorici betrokken. Voor Nederland ontbreekt vooralsnog een dergelijke invalshoek.

Het project richt zich op de Nederlandse samenleving vanaf ca. 1850 en vormt in veel opzichten een vervolg op het in 2002 af te ronden onderzoek naar gebaren, lichaamshouding en kleding in Nederland tussen 1550 en 1850. Enerzijds zal de vervlochtenheid van kleedgedrag en dagelijkse omgangsvormen, zoals ze gepraktiseerd werden en worden onder de hogere klassen, getraceerd worden aan de hand van etiquetteboeken, ego-dokumenten, schilderijen,

prenten, foto-, filmmateriaal en literaire bronnen. Hoe werd en wordt men geacht zich letterlijk en figuurlijk in deze kringen te bewegen? Aan welke bewuste en onbewuste modellering is het lichaam, ter 'distinctie' van lagere maatschappelijke groeperingen als boeren en arbeiders, onderworpen? En welke kledingelementen (de hoed, hoge of lage mannenboorden, handschoenen, taille, corsetten, hoge of lage schoenen etc.) zijn, met name waar het een rechte, elegante lichaamshouding betref, hiertoe ingezet? Wezenlijk hierbij is de beeldcultuur: de samenhang van beeldende kunst en reclame-materiaal. Anderzijds zal worden nagegaan in hoeverre het exotiserende, al of niet negatieve beeld van boeren en arbeiders als het tegenbeeld van het kleedgedrag en de omgangsvormen onder de elite gekarakteriseerd mag worden. Het gehanteerde historisch perspectief mondt uit in een relativerend overzicht van de veranderingen in het kleedgedrag sinds de jaren zestig.

- Resultaat: artikelen, monografie.

2.

Migratie en materiële cultuur: de interieurs van twintigste-eeuwse migranten en hun nakomelingen.

- Looptijd: januari 2003 - december 2005.

- Uitvoerder: dr. Hester Dibbits.

- Samenwerking: SISWO (Erik de Gier, Kitty Roukens en Carolien Bouw).

- Inhoud: Dit samenwerkingsproject onderzoekt de relatie tussen de etnische identiteit en de wooncultuur van verschillende groepen migranten en hun nakomelingen. Manifesteert zich in de wooncultuur van migranten en hun nakomelingen een band met het land of de regio van herkomst? En zo ja, op wat voor manier? En hoe verhoudt de wooncultuur van migranten zich tot de wooncultuur van autochtone Nederlanders? Volgens sommige onderzoekers passen migranten hun materiële cultuur gemakkelijker aan dan hun normen en waarden. Dat zou kunnen betekenen dat etnische identiteit op den duur alleen betrekking heeft op een diffuus wijgevoel en niet zichtbaar hoeft te zijn in culturele uitingsvormen. Volgens anderen houden migranten juist lang aan de materiële wereld van het land van herkomst vast en komen zij na een lang proces van acculturatie tot een nieuwe 'mengcultuur', waarbij bepaalde goederen worden gekoesterd als symbolische representaties van het land van herkomst. De uiteenlopende visies op de veranderende wooncultuur van migrantengroepen geven in elk geval aan dat huisraad, rangschikking van meubilair en woningdecoratie niet alleen opgevat kunnen worden als indicatoren van sociaal-economische status maar dat het ook etnisch geladen distinctiesymbolen kunnen zijn.

- Resultaat: enkele artikelen, monografie en een publieksboek i.s.m. SISWO.

3.

Turkse Nederlanders en hun interieurs. Migratie en materiële cultuur: de interieurs van twintigste-eeuwse migranten en hun nakomelingen.

- Looptijd: februari 2003 - februari 2007.

- Uitvoerder: drs. Hilje van der Horst

- Samenwerking: SISWO (Erik de Gier, Kitty Roukens en Carolien Bouw).

- Inhoud: Dit project maakt deel uit van een groter samenwerkingsproject tussen het Meertens Instituut en SISWO naar de relatie tussen de etnische identiteit en de wooncultuur van verschillende groepen migranten en hun nakomelingen. Het deelproject 'Turkse Nederlanders en hun interieurs' richt zich op de wooncultuur van de verschillende generaties Turkse migranten in Nederland. Manifesteert zich in de wooncultuur van Turkse migranten en hun nakomelingen een band met Turkije of met een bepaalde regio in Turkije? En zo ja, op wat voor manier? In het onderzoek zal de relatie met het land van herkomst een belangrijke plaats innemen. Behalve naar de inrichting en het gebruik van de huidige woning wordt ook gekeken naar de woongeschiedenis van de migranten in het land van herkomst en in Nederland, directe en indirecte transnationale contacten, de aanwezigheid en het gebruik van een (koop-)woning in het land van herkomst en de vraag naar, en het aanbod van goederen uit het land van herkomst in Nederland. Een vraag is in hoeverre in Nederland zoets als een Pan-Turkse wooncultuur ontstaat of dat er (misschien ook) juist sprake is van een sterke oriëntatie op Nederland

(mogelijk deels uit een streven naar distinctie ten opzichte van Marokkaanse migranten met wie Turkse Nederlanders vaak in één adem worden genoemd).

- Resultaat: proefschrift.

Onderwijs

Bijzonder hoogleraarschap Historische Antropologie, in het bijzonder van de Nederlanden ca. 1600 - ca. 1950, Universiteit van Leuven.

- Extraordinarius: prof.dr. Herman Roodenburg.

- Inhoud: de leerstoel richt zich op de alledaagse cultuur, zowel onder de elite als onder de andere groepen van de samenleving; meer in het bijzonder op de regels of conventies, bewust of onbewust, die de dagelijkse praktijken van mannen en vrouwen richting geven. Daarbij wordt zowel een micro-perspectief als een verklarend macro-perspectief gehanteerd, gecentreerd rond lange-termijnontwikkelingen en interculturele vergelijking. Concreet onderzoekt de Historische Antropologie onder meer thema's als feesten, rituelen, geloofsvoorstellingen, omgangsvormen, kleding en lichamelijkeheid, schrift- en leescultuur, orale cultuur en beeldcultuur.

4. Orale cultuur

Missie

De studie van de orale cultuur concentreert zich op het zingen van liederen en het vertellen van verhalen in heden en verleden en waarbij niet alleen de teksten en melodieën van belang zijn, maar ook de culturele context en de *performance* (voordracht/publiekswisselwerking), teneinde vanuit etnologisch en filologisch-musicologisch perspectief de processen van vorm- en betekenisgeving te kunnen interpreteren.

Toelichting: Het onderwerp van onderzoek vormt enerzijds de traditionele orale cultuur en haar uitingvormen (sprookjes, balladen e.d.). Documentatie wordt daarbij verricht middels de liederen- en volksverhalenbank, op basis waarvan edities worden vervaardigd.

Anderzijds behelst het onderzoek meer eigentijdse vormen van zang- en vertelcultuur, waarbij actuele thema's als multiculturaliteit, hernieuwde spiritualiteit en smartlap centraal staan.

Bij het onderzoek naar de orale cultuur wordt gestreefd naar een synthese van etnologische, filologische en musicologische benaderingswijzen.

De studie van de orale cultuur vertakt zich in twee relatief eigenstandige tradities van het lied- en verhaalonderzoek, met hun respectievelijke tijdschriften en organisaties. Op een aantal punten gaat het onderzoek evenwel hand in hand, zoals bij de balladestudie (verhalende liederen) en het onderzoek naar orale vormen in de multiculturele samenleving. Maar vooral in methodisch opzicht lopen het lied- en verhaalonderzoek op het Meertens Instituut opmerkelijk parallel. Bij beide wordt een documentatieve basis gelegd en benut in de vorm van grote databases (Nederlandse Liederbank en Nederlandse Volksverhalenbank). Op beide takken rust ook de verantwoordelijkheid voor de uitbouw van de onderscheiden (sub-)disciplines, die elders in Nederland geen structurele steunpunten hebben. Behalve de aandacht voor traditionele vormen vindt ook onderzoek plaats naar meer actuele vormen van orale cultuur, waarbij het om dezelfde of soortgelijke uitingvormen als de traditionele gaat, maar met soms gewijzigde functies. Deze vereisen andere onderzoeksperspectieven dan de klassieke filologische en musicologische uitgangspunten die bij het traditionele materiaal worden gehanteerd. Zo kunnen orale uitingvormen worden geïnterpreteerd als middelen van culturele communicatie tussen verschillende groepen met eigen, vaak tegengestelde belangen. De muziek en de verhalen markeren daarbij de identiteit van de betrokken groepen.

Staf

Binnen dit aandachtsgebied zijn werkzaam: junior-onderzoeker drs. Martine de Bruin (0.6 fte), onderzoeksmedewerker drs. Marie van Dijk (0.8 fte), bijzonder onderzoeker prof.dr. Louis Grijp (1.0 fte), onderzoeker dr. Willem Kuiper (0.2 fte), senior-onderzoeker dr. Theo Meder (0.8 fte) en oio drs. Natascha Veldhorst (1.0 fte).

Projecten

1.

Traditie en vernieuwing in de Nederlandse liedcultuur

- Looptijd: 2002-2005

- Uitvoerder: prof.dr. Louis Grijp.

- Inhoud: in dit project wordt uitgegaan van een concept 'Van Hadewijch tot Hazes', waarmee is bedoeld dat er van de Middeleeuwen tot het heden een doorgaande lijn is te trekken van een liedcultuur, waarin zangers en luisteraars enerzijds nieuwe liederen maken, presenteren en consumeren, en anderzijds oude liederen hernemen, veranderen of van nieuwe betekenissen voorzien. De basisvorm van zo'n liedtraditie is de dakpanvorm. Maar niet alle dakpannen zijn even groot. Sommige nieuwe liederen zijn 'eendagsvliegen', andere blijven en worden 'evergreens'. Ook komt het voor dat liederen een nieuw leven beginnen, doordat zij worden geïntroduceerd. Naast dit eenvoudige schema moet men zich realiseren dat 'een lied' niet een

geheel onproblematische aanduiding is. Een lied kan bij het doorgeven worden veranderd in velerlei opzichten, zodanig zelfs dat men zich kan afvragen of het na transmissie nog wel hetzelfde lied is als voorheen. Zeker ook de contrafactuur draagt er toe bij dat slechts aspecten van een lied worden doorgegeven- met name de melodie, maar ook bijvoorbeeld het centrale idee, of een refrein. Enkele concrete subprojecten zijn bijdragen aan de edities van het Antwerps Liedboek (project 7) en Onder de Groene Linde (project 6).

- Resultaat: bijdragen aan edities, artikelen.

2.

Het vroeg-moderne en moderne volksverhaal en -lied

- Looptijd: 2002-2005.

- Uitvoerder: dr. Willem Kuiper.

Inhoud: de invoer van en het onderzoek naar vroeg-modern volksverhaal-materiaal. Voor de verhalenbank (--> bijlage 2.5) worden zestiende- en zeventiende-eeuwse klucht- en anekdotenbundels bewerkt. Daarnaast zal voor het project Onder de Groene Linde onderzoek worden verricht met betrekking tot de historische elementen in 'moderne' liederen.

- Resultaat: input in databank; bijdrage aan boekuitgave; artikelen.

3.

Vertellingen van de Nieuwe Tijd

- Looptijd: 1 november 2001 - 1 november 2005

- Uitvoerder: dr. Theo Meder

- Inhoud: Dit project behelst onderzoek naar verhalen die in zogenaamde New Age-kringen de ronde doen. Gekozen is voor een specifieke (en mogelijk ook oudste) richting binnen de New Age-beweging, en wel die rond de volgende fenomenen: buitenaardse intelligentie, ufo's, goden als kosmonauten, graancirkels, en alle opvattingen die daarmee samenhangen over de schepping, de eindtijd, regressietherapie, leylijnen, wichelroedelopen, pendelen, energieën, lichtbollen. De verhalen staan enerzijds in de traditie van de moderne sagen, maar onderscheiden zich doordat ze meer deel uitmaken van een holistisch wereldbeeld en een esoterische kosmologie. De verhalen en hun samenhang zijn per individu verschillend: ieder construeert met verhalen het wereldbeeld dat het best bij hem of haar past. Het is niet de bedoeling om alleen de vertellers uit de New Age-hoek aan het woord te laten, maar bijvoorbeeld evengoed hun directe tegenstrevers, de sceptici. Een centrale onderzoeksvraag zal luiden: wie gelooft en vertelt wat en waarom? Dit sluit ook aan bij onderzoeksvragen die binnen Religieuze Cultuur worden gesteld en in dat opzicht zal er afstemming plaatsvinden (--> §5)

Voor wat betreft het fenomeen van de graancirkels onderscheiden we globaal de volgende groepen: de boeren, de cirkelmakers, de journalisten, de cirkel-toeristen, de cirkel-adepten (de 'gelovers'), de selfmade-cirkelonderzoekers (eveneens 'gelovers') en de sceptici. Iedere groep heeft belang bij een bepaalde interpretatie van het graancirkel-fenomeen dat aansluit bij het aangehangen wereldbeeld. Verder zullen de verhalen geplaatst worden in het perspectief van de moderne vertelcultuur als geheel, en gerelateerd worden aan de bloeiende *fantasy*-cultus waarin woord en geest over bovennatuurlijke krachten beschikken (van Lord of the Rings via Pokémon tot Harry Potter). Hoe verloopt de verspreiding en hoe staan de verhalen in relatie tot de fictie in de media? Uiteindelijk gaat het onderzoek over verschillende (desnoods conflicterende) geloofsbelevingen van groepen.

4.

Liedblad en smartlap: de populariteit van het 'populaire' lied.

- Looptijd: 2001-2005

- Uitvoerder: drs. Martine de Bruin.

- Inhoud: Het onderzoek behandelt de positie van enkele vormen van het populaire lied in Nederland - de smartlap en het levenslied - en de factoren die hierbij een rol spelen. Het onderzoek richt zich met name op de late 19e en de 20e eeuw. Twee centrale foci zijn de omslag aan het einde van de 19e eeuw van volksvermaak naar amusementsindustrie en de jaren 90 van

de 20e eeuw toen de culturele elite de smartlap in de armen nam. Centraal hierbij staat de herkomst van de betrokkenen, de performance (het samenspel van zanger en publiek) en de attitude van de betrokkenen en buitenstaanders. Hierbij wordt zowel naar de professionele zangers als naar het amateuristische circuit (smartlappenkoren, -wedstrijden) gekeken. Ook de rol van de industrie (Liedbladdrukkerijen, platenmaatschappijen) wordt belicht.

- Resultaat: proefschrift, artikelen

5.

Muziek op het Amsterdams toneel in de zeventiende eeuw

- Looptijd: 1 januari 1999 tot 1 juli 2003.

- Uitvoerder: drs. Natascha H.H. Veldhorst, i.o.v. het Vlaams-Nederlands Comité (NWO)

- Promotor: Prof. dr. M. Spies, begeleider: Prof. dr. L.P. Grijp

- Inhoud: Drama werd vanouds opgeluisterd met muziek en ook in het 17e-eeuwse Amsterdam werd uitgebreid gezongen, gespeeld en gedanst op het toneel. Bij de bestudering van het Nederlands renaissancetoneel is hiermee in het verleden nauwelijks rekening gehouden. Dit onderzoek beoogt de 17e-eeuwse conventies en regels voor het gebruik van toneelmuziek te ontdekken, te beschrijven en te analyseren. Daarbij wordt onder meer aandacht besteed aan de uitvoeringspraktijk (instrumenten, zangers e.d.), het muzikale repertoire (contrafactuur, componisten e.d.), maar ook aan de functie van de muziek binnen de handeling van het drama. Een van die functies is bijvoorbeeld de 'rituele' werking die toneelmuziek (in de vorm van offerscènes, muziek voor heidense goden e.d.) indertijd heeft gekend.

- Resultaat: proefschrift, artikelen.

6.

Onder de Groene Linde

- Looptijd: 2002-2005.

- Uitvoerders: drs. Marie van Dijk, prof.dr. Louis Grijp

- Samenwerking: Simon Groot en Ate Doornbosch

- Inhoud: Aan het 'gouden ei', de collectie verhalende liederen van 'Onder de groene linde', wordt een nieuwe impuls gegeven. Nadat de uitgave van het vierde deel van de serie *Onder de Groene Linde* (gewijd aan standsverschil in de liefde) is gerealiseerd, wordt bezien in welke vorm het editieproject kan worden voortgezet. Gezocht wordt naar een actuele publicatievorm in relatie met de digitalisering van het bandmateriaal en de ontsluiting via internet. In dit verband loopt een pilootproject *De zingende kaart*, waarbij de interactieve mogelijkheden van een geografische presentatie worden verkend. De mogelijkheden tot het opzetten van een onderzoek naar het mechanisme van de mondelinge overlevering van het Nederlandse lied op grond van het door Doornbosch e.a. bijeengebrachte materiaal worden verder onderzocht. Voor het academisch jaar 2002-2003 wordt een werkgroep aan de universiteit van Utrecht gepland over dit thema.

- Resultaat: boekuitgave, cd, internetpresentatie.

7.

Heruitgave Antwerps liedboek

- Looptijd: 2001-2003

- Uitvoerders: Louis Grijp, Martine de Bruin

- Samenwerking: Hermina Joldersma (Un. of Calgary), Dieuwke van der Poel (UU), Johan Oosterman (UL), Dirk Geirnaert (INL)

- Inhoud: Het Antwerps liedboek (1544) is een van de belangrijkste bronnen voor het Nederlandse lied, zowel voor het wereldlijke lied van de zestiende eeuw als voor de conceptie van het volkslied in de negentiende en twintigste eeuw. De nieuwe uitgave is in het kader van de Deltareeks. De reconstructie van de melodieën geschiedt door Grijp op grond van het *Repertorium van het Nederlandse lied tot 1600*, waardoor het aantal zingbare liedteksten naar verwachting belangrijk zal toenemen. Martine de Bruin is lid van de leescommissie die het manuscript van commentaar zal voorzien.

- Resultaat: Boekuitgave, cd.

Onderwijs

Bijzonder hoogleraarschap 'Nederlandse liedcultuur in heden en verleden', Rijksuniversiteit Utrecht.

- Extraordinarius: prof.dr. Louis Grijp.

- Inhoud: de leerstoel Nederlandse liedcultuur richt zich op liederen als muzikaal-literaire uitingsvormen en de socio-culturele context waarbinnen zij functioneren. Centraal staan liederen die door de mensen zonder bijzondere muzikale scholing kunnen worden gezongen. Traditioneel gebeurde dat veelal in groepen. Zulke liederen functioneerden en functioneren nog steeds in vele lagen en groeperingen van de bevolking. De orale overlevering speelt hierbij een karakteristieke rol, vaak in wisselwerking met schriftelijke bronnen als liedboeken en liedbladen, geluidsdragers als grammofoonplaten en cd's en media als radio en televisie.

5. Religieuze Cultuur

Missie

Het religieus-etnologisch onderzoek concentreert zich in deze programmaperiode op cultuurverschijnselen en -patronen binnen de contemporaine religieuze cultuur in de Westerse wereld, in het bijzonder in Nederland, en richt zich daarbij op de analyse van en reflectie over de veranderingsprocessen met betrekking tot religiositeit, zingeving en heiligheid en de daaruit voortvloeiende variaties in functie en van vorm- en betekenisgeving.

Toelichting: Het onderzoek richt zich in het algemeen niet op de ‘traditionele’ of *mainstream* kerkgebonden of geïnstitutionaliseerde vormen of zuilen (zoals protestantisme, rooms-katholicisme) maar vooral op informele, rand- of niet-kerkelijke vormen van religiositeit, zoals de multiculturele religieuze cultuur en (de normalisering van) nieuwe vormen van religiositeit en spiritualiteit (bijv. New Agebeweging en de New Religious Movements, NRM's) en specifieke vormen van ‘implicit’ of ‘invisible religion’ in de postmoderne samenleving. Dergelijke vormen zijn bijvoorbeeld aan te treffen bij alternatieve geneeswijzen en daarom zal ook aandacht worden besteed aan de religieuze en spirituele dimensies in relatie tot ‘gezondheid’ en ‘lichamelijkheid’. Verder zullen de relevante verbanden tussen de vormen van informele religie en de ‘traditionele’ kerkgenootschappen bij het onderzoek worden betrokken.

Met betrekking tot het thema sacraliteit of heiligheid en ritualiteit zal de aandacht liggen op verschuivingen en veranderingen in de religieuze opvattingen en percepties in de hedendaagse tijd, met inbegrip van interconfessionele of non-confessionele vormen van sacraliteit. Verder zal onderzocht worden hoe de verschillende vormen van heiligheid, zowel in het heden als het directe verleden, worden gedefinieerd, toegeëigend en ingezet voor zingeving van persoonlijke of collectieve identiteit.

Het onderzoek richt zich in het algemeen op processen van toe-eigening, etnisering, (de-) secularisatie, van individualisering met betrekking tot plaats- en persoonsgebonden vormen van spiritualiteit en op de (re-) constructie van identiteiten. Binnen dit zwaartepunt is het van belang dat een goede aansluiting wordt gevonden bij en gereflecteerd wordt op de resultaten van het internationale godsdienstsociologisch en het cultureel-antropologisch onderzoek, alsmede bij de Cultural Studies op het terrein van religie.

Staf

Binnen dit aandachtsgebied zijn werkzaam: senior-onderzoeker en onderzoeksleider dr. Peter Jan Margry (1.0 fte), en post-doc-onderzoeker dr. Martin Ramstedt (0.8 fte).

Projecten

1.

'Moderne devoties'. Personen en patronen in Nederland en Europa. Comparatief-etnologische verkenningen naar sacraliteitsverschuivingen en processen van individualisering van religiositeit aan het begin van de 21e eeuw.

- Looptijd: 2000 - 2005.

- Uitvoerder: dr. Peter Jan Margry.

- Samenwerking: prof.dr. M. Maciotti (Sapienza, Rome); prof.dr. J. Janssen (KUN).

- Inhoud: Een comparatief onderzoek naar hedendaagse ‘deviante’ devoties en culten en de daarmee samenhangende processen met betrekking tot individualisering en privatisering van religiositeit.

• Het onderzoek focust op hedendaagse devotionele en religieuze uitingen in Nederland en enkele andere landen in Europa en analyseert de ontwikkelingen ten aanzien van deze religieuze verschijningsvormen in internationaal perspectief. Centraal staan daarbij de (constructie van) nieuwe devoties rond verschijningen, zieners en ‘heilige’ personen in de marge van de christelijke religies en in het bijzonder de rooms-katholieke kerk. Dergelijke culten genereren groeperingen of stromingen van ‘devotees’ van (quasi-) traditionalistische, conservatieve en

fundamentalistische aard. Rond de betrokken zieners en geheiligde personen ontstaan religieuze gemeenschappen met eigen ritën, symbolen, religieuze schemata, media en heilige plaatsen.

• De vraagstelling bij het onderzoek gaat over de vraag in hoeverre de individuele verschijningen en devoties gezamenlijk een katalysator vormen in het ontstaan van een brede nieuwe religieus-spirituele beweging? Onderscheiden ze zich daarbij van de mainstream kerk(-en) en zo ja, in welke mate creëren zij dan een eigen (geprivatiseerde) spiritualiteit en een alternatieve structuur. In hoeverre houdt deze ontwikkeling verband met het (de-) secularisatieproces, zoals naar voren gebracht in de thesen van onder meer Peter Berger en Bryan Wilson en in Nederland Anton van Harskamp en anderen. Daarbij zal ook onderzocht worden welke relaties er bestaan met een ander algemeen maatschappelijk proces, namelijk dat van de individualisering.

- Resultaat: monografie; enkele artikelen.

2.

Detraditionalisering en de normalisering van nieuwe vormen van religiositeit in de hedendaagse Nederlandse samenleving

- Looptijd: 1 november 2001 - 1 november 2006.

- Uitvoerder: dr. Martin Ramstedt.

- Samenwerking: Theo Meder, zie § 4.3; Instituut voor Cultuur en Geschiedenis, UvA (prof. dr. M. Gijswijt-Hofstra, 'Social History of Medicine'); Departement Culturele Antropologie en Sociologie der Niet-Westerse Samenlevingen, Universiteit Leiden (prof. dr. Carla Risseuw, 'The Dutch Welfare State'), Onderzoekschool CNWS, Universiteit Leiden (prof. dr. Jarich Oosten, 'Ritual Studies, Anthropology of Religion', dr. Sabine Luning, 'Ritual Studies'), Afdeling Culturele Antropologie en Ontwikkelingsstudies, KUN (prof. dr. Frans Hüsken)

- Inhoud: het onderzoek bestaat uit een algemeen, meer theoretisch, historisch-sociologisch deel en twee sterker empirische onderdelen:

Het algemene deel is gericht op het proces van detraditionalisering van de Nederlandse samenleving vanaf het einde van de 19e eeuw tot heden, en de ermee in verband staande opkomst en geleidelijke normalisering van nieuwe vormen van religiositeit. Uitgangspunt is dat nieuwe vormen van religiositeit nog steeds in zekere zin deel uitmaken van 'het project van de moderniteit', want zij gaan uit van de belevingswereld van het individu en kennen de directe, persoonlijke ervaring een hogere autoriteit toe dan de traditionele religieuze autoriteiten. Betoogd wordt, dat de nieuwe, alternatieve spiritualiteit praktijken bevat, die erop gericht zijn, de individuele verbeeldingskracht te stimuleren en te leiden, zodat het persoonlijke verhaal ('narrative') en een bepaald spiritueel verhaal mentaal samengevoegd kunnen worden. Dit leidt tot een re-sacralisering van de persoonlijke belevingswereld en tevens tot een zekere 'empowerment of the self'. Centraal in dit deel staat onderzoek naar de kringen en conduits in Nederland, waar niet-traditionele, de 'persoonlijke ervaring centraal stellende' spirituele praktijken zijn opgekomen en worden verbreid, zoals irreguliere ordes van vrijmetselaars, theosofie, vrije scholen, kunstenaarskolonieën en -kringen, sommige richtingen binnen de psychologie, de provobeweging, migranten, reizen, vrouwenemancipatie, enz. Naast literatuur studies, internet-research en informatie, die gehaald kan worden bij relevante instellingen, zoals de Leerstoel Geschiedenis van de hermetische filosofie en verwante stromingen, UvA (prof. dr. Wouter J. Hanegraaff, dr. Peter Pels) of de Leerstoel voor Vrijmetselarij, Universiteit Leiden (prof. dr. Anton van de Sande, zullen ook kwalitatieve interviews met vertegenwoordigers van de Theosofische Vereniging, de Bond van Vrije Scholen, kunstenaars, schrijvers, dansers en therapeuten, enz, relevant materiaal over de verschillende conduits opleveren. Verder dienen enquêtes inlichtingen te geven over hoe verschuivingen met betrekking tot de individuele religiositeit van de respondenten hebben plaatsgevonden. Dieper gaande, kwalitatieve interviews met particulieren zijn eveneens gericht op individuele 'spirituele carrières'.

In het verlengde hiervan zullen twee sterk empirische onderdelen zich richten op nieuwe vormen van religiositeit, die in de meest recente fase van de detraditionalisering van de Nederlandse samenleving naar voren zijn gekomen, namelijk de praktijken van het neopaganisme, met name wicca en neo-sjamanisme, en in de tweede plaats de alternatieve

spiritualiteit in het bedrijfsleven, zoals bijvoorbeeld in hedendaagse managementtrainingen tot uiting komt.

- Resultaat: monografie, artikelen.

3.

Strategische en informele modellen van heiligheid: gepersonaliseerde heiligheid aan het begin van de 21e eeuw.

- Looptijd: 2001 - 2004.

- Uitvoerder: dr. Peter Jan Margry

- Samenwerking: met dr. C. Caspers, Titus Brandsma Instituut, Nijmegen; prof.dr. S. Boesch Gajano, Roma Tre Universiteit.

- Inhoud: onderzocht worden de variatie in formele en informele heiliging en in relatie daartoe de meer formele heiligingsprocessen binnen de rooms-katholieke kerk en de daarmee samenhangende strategieën, aan het einde van de 20e en het begin van de 21e eeuw. Hoe verhouden deze ontwikkelingen zich tot een steeds bredere tendens naar informele en niet-confessionele heiliging, toeëigening en persoonlijke zelfheiliging in de samenleving en wat is daarbij de betekenis van de rol van niet-confessionele heilige personen en martelaren. Ingezoomd wordt op heiligen en geheiligde idolen en personen in het algemeen en in Nederland in het bijzonder.

- Resultaat: artikelen

4.

The Power of Silence. Repertoires of Silence: New Rituals and Forms of Religiosity in The Netherlands (aanvraag; onder voorbehoud)

- Samenwerking en supervisie: Meertens Instituut (dr. P.J. Margry) en de Theologische Faculteit Tilburg (prof.dr. P. Post)

- Looptijd: 2003-2006/7.

- Financiering: NWO: Future of the Religious Past-programma.

- Uitvoering: postdoc en aio.

- Inhoud: Rituelen worden erkend als een effectieve ingang voor de analyse van actuele ontwikkelingen op het terrein van religie, spiritualiteit en zingeving. Binnen het dynamische rituele milieu richt dit programma zich op een sleutelrepertoire van *emerging rituals* en nieuwe vormen van religiositeit dat tegelijk ook als kenbron voor de dynamiek van cultus en cultuur wordt gezien. Vanuit dat perspectief wil dit programma een gerichte beschrijving, analyse en evaluatie doorvoeren ten aanzien van het (inter-)nationaal belangrijker wordende ritueel-religieuze repertoire rond stilte. Met een kenmerkende exponent van Nederlandse *emerging rituals* als onderwerp focust het programma zich op twee specifieke expressies: de stille tocht als ramp- en herdenkingsritueel en de al dan niet persoonlijke creatie van stilte op ritueel afgebakende (stilte-)plaatsen. De nieuwe behoefte aan stilte - ten opzichte van andere en oudere liturgische stilte-expressies - is zowel te vinden in de sterke groei van het aantal spiritualiteits-, retraite- en stilteorden als bij onrustsituaties in de samenleving, zoals na rampen, aanslagen en zinloos geweld. Deze stiltebehoefte maakt deel uit van een algemenere ontwikkeling die zich onder meer manifesteert in de kwestie van de zondagsrust, binnen moderne bedrijfscultuuropvattingen en bij de inrichting van speciale stiltegebieden in de natuur. De centrale probleemstelling van het programma betreft het zoeken naar een verklaring voor de introductie en snelle opkomst van het nieuwe fenomeen van stilte-repertoires in relatie tot publieke ritualiteit en private religiositeit. Als hypothese wordt gesteld dat dit verschijnsel een reactie is op een mogelijk ritueel-religieus tekort of vacuum in de moderne samenleving, een reactie gefaciliteerd door ontkerkelijking, kerkelijk onvermogen en/of een gebrek aan expressievormen. Een andere hypothese is dat de autonome dynamiek en innovatieve kracht van het fenomeen een concreet signaal is van een zoeken naar en creëren van nieuwe religieuze en spirituele dimensies. Om de antwoorden hierop te verschaffen zullen het ontstaan, praxis, functies en betekenissen van de stilterepertoires worden beschreven en geanalyseerd.

6. Visuele Cultuur

Visuele cultuur is een aandachtsgebied in ontwikkeling, dat in de volgende onderzoeksperiode (na 2005) als nieuwe onderzoekslijn zal worden ingezet. Visuele cultuur is namelijk nog nauwelijks *onderwerp* geweest van systematisch etnologisch onderzoek. Er moet meer aandacht komen voor de precieze rol van visuele representatie in het dagelijks leven en de betekenisvolle wijze waarop mensen omgaan met visuele cultuur. Een pilot project moet antwoord gaan geven op de vraag hoe dergelijk onderzoek theoretisch en methodologisch gestalte moet gaan krijgen binnen de kaders van de in de programmaperiode 2006-2010 aan het Meertens Instituut spelende onderzoeksvelden. Sinds begin 2003 werkt een medewerker in deeltijd aan de voorbereiding van de ontwikkeling van dit onderzoeksgebied.

Staf

Binnen dit aandachtsgebied is werkzaam: junior-onderzoeker drs. Marjolein Efting-Dijkstra (0.4 fte).

Project

1.

Ontwikkeling nieuwe onderzoekslijn 'Visuele Cultuur'

-Looptijd: februari 2003 - april 2006.

-Uitvoerder: drs. Marjolein Efting Dijkstra.

-Inhoud: Met dit pilot project wordt een theoretische en methodologische ontwikkeling beoogd van een nieuwe onderzoekslijn 'Visuele Cultuur'. Dit project moet proberen de vraag te beantwoorden hoe deze benadering gestalte kan krijgen binnen de nieuwe etnologische onderzoeksvelden van het volgende onderzoeksprogramma van na 2005. Op deze wijze komt er meer aandacht voor de precieze rol van visuele representatie in het dagelijks leven en de betekenisvolle wijze waarop mensen omgaan met visuele cultuur.

In dit project staan twee benaderingen centraal. In de eerste plaats visuele representatie als *onderwerp* van studie, zoals beeldproductie, beeldreceptie en beeldtraditie. In de tweede plaats visuele representatie als *bron*, aangezien schilderijen, foto's, film, etc. in de cultuurwetenschappen steeds vaker als bronmateriaal worden gebruikt.

- Resultaat: artikel, rapportage, aanvraag(-en) ter verwerving van externe gelden.

7. Bijlage: Etnologische Databanken

De bestaande centrale etnologische onderzoeksdatabanken zijn respectievelijk: de Bedevaartbank, de Boedelbank, de Feestenbank, de Liederensbank en de Volksverhalenbank.

1.

Bedevaartbank, 2002-2005

- Projectcoördinatie: Peter Jan Margry.
- Uitvoerders: Sander Evers, Maarten van der Peet, Koos Schell.
- Inhoud: De opbouw van de digitale versie van het project Bedevaartplaatsen in Nederland (BiN). Sinds de realisatie van een online-website (BoL) van het tekstmateriaal in mei 2002, wordt gewerkt aan een verdere uitbouw van de gegevens, de invoer van het beeldmateriaal en een nadere inhoudelijke ontsluiting.
- In relatie daarmee is ook de uitgave van een vierde BiN-boekdeel door Peter Jan Margry (i.s.m. Charles Caspers, TBI, Nijmegen) in voorbereiding. Hierin worden opgenomen een afsluitende beschouwing, nieuwe lemma's, addenda, indices en bijlagen.

2.

Boedelbank, 2002-2005

- Projectcoördinatie: Hester Dibbits.
- Uitvoerders: Hester Dibbits, Eveline Doelman, stagiaires.
- Inhoud: deze databank bevat de beschrijvingen van ruim 5000 boedels uit de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw uit een twaalfstal Nederlandse dorpen en stadjes.

3.

Feestenbank, 2000-2005

- Projectcoördinatie: Irene Stengs.
- Uitvoerders: betrokkenen bij het feestenproject.
- Inhoud: In deze databank worden populair-wetenschappelijke teksten met betrekking tot kalenderfeesten opgenomen. Medio 2002 waren er 12 beschrijvingen van feesten in opgenomen.

4.

Nederlandse Liederensbank, 2000-2005

- Projectcoördinatie: Louis Grijp
- Inhoud: In deze databank zijn verwijzingen naar ruim 95.000 Nederlandse (volks-)liederen van de middeleeuwen tot in de 21e eeuw ingevoerd en ongeveer 10.000 liedbronnen. De opbouw van deze databank gebeurt grotendeels op projectbasis. Er zijn de volgende deelprojecten

4.1. Digitalisering Nederlands Volksliedarchief

Uitvoerders: Ellen van der Grijp en projectgroep: Rozemarijn van Leeuwen (coördinatie), Marieke den Boer, Judith Heijdra, Véronique Pluijmakers, Edwin Schukking, Nelske Timmermans, Wouter van Wingerden. Dit project, in 2000 begonnen en gefinancierd door het digitaliseringsfonds van de KNAW gefinancierde project, zal eind 2002 moeten worden afgerond.

4.2. Ontsluiting Eigen Opnamen

Uitvoerders: Henk Rave, Marie van Dijk

De invoer van de basisgegevens van het *Onder de Groene Linde*-bandmateriaal - met name verhalende liederen - wordt eveneens in 2002 gecompleteerd, maar zal daarna worden vermeerderd met onder meer gegevens van alle zangers. Voor het presenteren van dit materiaal op internet loopt inmiddels een door het digitaliseringsfonds van de KNAW gefinancierd piloot-project met de titel *De Zingende Kaart*. Hiertoe worden in 2001-2002 alle 525 bandopnames gedigitaliseerd, dat wil zeggen op cd-rom overgezet.

Eveneens in 2002 wordt de invoer van het in het *T-CULTproject* verworven liedmateriaal uit multiculturele context afgerond.

4.3. Liedbronnen tot 1700

Uitvoerder: Natascha Veldhorst.

Met de DBNL (Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren) wordt samengewerkt in het kader van *Het repertorium van het Nederlandse Lied tot 1600*. Voor dit project - waarvan de werkzaamheden aan de meta-data in 2000 werden afgerond - verzorgt de DBNL uit eigen middelen full text bestanden van de belangrijkste liedbronnen uit de 16e eeuw. Deze worden toegevoegd aan de Nederlandse Liederenbank. Het Meertens levert de bronnen en de expertise. Voor het door NWO/VNC gefinancierde project *Muziek op het Amsterdams toneel in de zeventiende eeuw* wordt de beschrijving van een corpus liederen uit 17e-eeuwse toneelstukken voltooid; ook de door de Vlaamse partner benutte toneelstukken worden toegevoegd.

4.4. Liedbladen

Uitvoerders: stagiaires, vacatures, Martine de Bruin (coördinatie)

De Koninklijke Bibliotheek te Den Haag verzorgt het extern gefinancierde project *Straatliederen* waarin van enkele grote collecties liedbladen en verwante bronnen een wetenschappelijke en educatieve website met de scans van het volledige materiaal wordt geproduceerd in het kader van Het Geheugen van Nederland. Hierbij wordt gebruik gemaakt van de liedbladcollectie van het Meertens Instituut en data uit de Nederlandse Liederenbank, geconserveerd en ontsloten in het kader van het Metamorfoseproject in samenwerking met de KB. De aanvullende invoer zal in 2002-2003 plaatsvinden op het Meertens en ook de inhoudelijke expertise wordt door een deel geleverd door het Meertens. Vanaf april 2002 wordt ook gewerkt aan het achterhalen van de belangrijkste melodieën behorend bij de liedteksten en het laten zingen hiervan, zodat op termijn de visuele presentatie wordt gecombineerd met audio.

5.

Nederlandse Volksverhalenbank, 2000-2005

- Projectcoördinatie: Theo Meder.

- Uitvoerders: Marie van Dijk, Willem Kuiper, stagiaires.

- Inhoud: De opbouw van de Volksverhalenbank (ruim 23.000 verhalen) wordt gecontinueerd. Voor lopend onderzoek zal er specifiek verzameld worden. Onderwerpen die voor de toekomst op het verzamelprogramma staan zijn onder meer: de retoriek van virus-waarschuwingen via e-mail; en de geruchten en visuele folklore in verband met de terroristische aanslagen in Amerika op 11 september 2001. Marie van Dijk werkt mee aan de invoer Friese volksverhalen uit het Meertensarchief (collecties Keuning, Poortinga). In samenwerking met Jurjen van der Kooi, Eric Venbrux en de Fryske Akademy wordt een boek(je) over de Collectie Jaarsma samengesteld.